

MATĚJ SPURNÝ

MOST DO BUDOUCNOSTI

LABORATOŘ

SOCIALISTICKÉ MODERNITY

NA SEVERU ČECH

KAROLINUM

Most do budoucnosti

Laboratoř socialistické
modernity na severu Čech

Matěj Spurný

Recenzovali:

PhDr. Michal Kopeček, Ph.D.

Prof. Dr. Eagle Glassheim

Mgr. Jakub Bachtík

Vydala Univerzita Karlova v Praze

Nakladatelství Karolinum

Ovocný trh 3, 116 36 Praha 1

Překlad Summary Derek Paton

Redakce Kamila Veselá

Grafická úprava Jan Šerých

Na obálce Most, budova ředitelství dolů od děkanského chrámu,

foto: Johana Kratochvílová (signatura.cz)

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

© Univerzita Karlova v Praze, 2016

Text © Matěj Spurný, 2016

Photography © 2016

SOKA Most (č. obr. 1-8, 14-18, 22, 24, 25, 28-32; s. 9, 123, 181, 227), NA Praha (č. obr. 11, 21; s. 93), Johana Kratochvílová / signatura.cz (obálka, s. 69, 257), Jiří a Radek Balášovi (č. obr. 9, 10), Jiří Sozanský / Jiří Putta (č. obr. 26, 27), Estate of Josef Sudek (č. obr. 20, 23), Kryštof Kříž / ČTK (č. obr. 12), Shirley Baker / ČTK (č. obr. 13), George Steinmetz / Profimedia, Corbis (č. obr. 19)

Na propagaci knihy se podílí Antikomplex, z. s.

Text knihy je výsledkem postdoktorského projektu „Velký experiment socialistické moderny“, jenž byl jako projekt č. P410-12-P596 podpořen Grantovou agenturou České republiky.

ISBN 978-80-246-3332-9

ISBN 978-80-246-3349-7 (pdf)

Univerzita Karlova v Praze
Nakladatelství Karolinum 2016

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

OBSAH

Předmluva: Uhlí pod dlažbou	7
<hr/>	
Příběh	9
Starý Most	11
Likvidace	17
Myšlenka	17
Vyjednávání	19
Organizace	23
Každodennost	31
Myslet příběh	43
Pět perspektiv	43
Krajina a společnost	46
Zdroje legitimacy	49
Veřejný prostor a hranice kritiky	57
Tváře modernity	59
Dva příběhy: Technika, moc a svoboda	63
<hr/>	
Odcizení	69
Sudety	71
Cikáni	76
Bída a vzdor: Most jako místo paměti	87
<hr/>	
Čísla	93
Uhlí	95
Technika a revoluce	105
Zkáza města jako investiční záměr	115
<hr/>	
Utopie	123
Ideální město	126
Praxe utopie	134
Nová města pro nový věk	134
Válka proti tradici?	136
Československé variace	142
Město růží	155

Mezi Stalinem a Corbusierem	156
Diktatura péče	164
Město bez růží	173

Kritika	181
Tiché jaro	182
Město, les a kouř	193
Na obranu starého města	209

Smíření	227
Nová tvář modernity	229
Amalgám normalizace	233
Sametová likvidace	239
Most mezi minulostí a budoucností	246

Laboratoř modernity	257
Kde začíná současnost	258
Dialektika věku technokratů	260
Zkáza jako plod triumfu	263
Příběh nekončí	267

Prameny	270
Literatura	274
Seznam fotografií	280
Summary	282
Jmenný rejstřík	284
Místní rejstřík	286
Věcný rejstřík	288

PŘEDMLUVA: UHLÍ POD DLAŽBOU

Město poslepované z panelových budov z dálky vypadá trochu, jako by je někdo poskládal z krabiček od sirek. Je protkané pravidelnou sítí širokých ulic, po nichž se dobře jezdí autem. Kostel, oddělený od města čtyřproudou dálnicí, tiše přihlíží zpovzdálí, jak se lidem žije v budoucnosti, kterou si vysnili. Místo něj šedesátitisícové metropoli vévodí osmnáctipatrový výškový dům. Sídlí v něm ředitelství těžebního podniku. Každý, kdo sem zavítá, rychle pochopí, že se tady přihodilo a možná stále ještě děje něco mimořádného. Ale co vlastně? A proč?

Vyprávění je dobré začít nedaleko panelového města, na severním úbočí vrchu Hněvín. Právě v těch místech bylo ve středověku založené královské město Most. Dnes se tu pod kopcem třpytí jen hladina jezera. Voda milosrdně ukrývá mimořádně dramatický příběh českých poválečných dějin.

Jedno lidské sídlo tu bylo vymazáno z povrchu zemského. Jiné, stejného jména, o pár kilometrů dál postaveno na zelené louce. Zaniklo jedno z nejceněnějších historických měst severních Čech. Památky evropské gotiky i renesance, měšťanské domy, kláštery a kostely, tři náměstí, reprezentativní budovy a bulváry. To vše bylo zbouráno a odvezeno jako součást bezcenné skrývky. Náhradou vzniklo racionálně organizované město, o jakém snili zdaleka ne jen čeští moderní architekti a urbanisté. Město, které mělo lidem otevřít cestu k důstojnému životu.

Příčiny jsou zdánlivě zřejmé. Hlavním důvodem byl „černý poklad pod městem“. Uhlí, díky němuž Most zbohatnul a vyrostl, se po druhé světové válce, v časech cílevědomého budování „palivoenergetické základny“, stalo pro staré město osudným. Těžba se přesunula z hlubokých děr na povrch. Z okolí města přímo do jeho ulic.

Spokojit se s takovou odpovědí by ale znamenalo přijmout logiku inženýrů Severočeských hnědouhelných dolů. Z jejich pohledu existence uhelné sloje pod městem nenavozovala otázku, co dělat, ale naopak byla sama o sobě již odpovědí: těžit. Jako historik, a nikoli těžební inženýr, vycházím naopak z předpokladu, že s uhlím pod dlažbou historického města je možné se potýkat různými způsoby, a že tedy i příběh starého Mostu mohl mít řadu alternativ. Jsem přesvědčen, že tázání po kořenech a okolnostech rozhodnutí, jež určovala příběh tohoto města po druhé světové válce, ani s odstupem let neztratilo na naléhavosti. Co vlastně ve své době ospravedlnilo výměnu celé-

ho historického města za uhlí? Byl to kontext bývalých Sudet, tamního bezdomoví a vykořeněnosti? Byla to utopie pokroku a důstojnějšího života pro všechny? Nebo spíše specifická forma inženýrského technokratického myšlení redukující svět na ekonomické ukazatele? Co bylo specificky komunistické, a co obecná součást modernistického diskurzu šedesátých a sedmdesátých let 20. století? Dají se na Východě či Západě najít podobné příběhy? Proměňoval se během oněch třech desítek let, kdy se o likvidaci a stavbě města uvažovalo a následně se obojí uskutečňovalo, převládající způsob myšlení lidí o jejich životním prostředí, o tom, co je znakem civilizovanosti a co všechno patří k důstojnému životu? Co z myšlenkového světa doby se odrazilo v oficiálních narativích o osudu města Most a co v kritické publicistice či v umění?

Odpovědi nenajdeme ani pod hladinou jezera, kde kdysi stávaly staré domy, ani mezi betonovými zdmi nového města. Je nutno se vypravit o pár desítek let do minulosti a pokusit se prostřednictvím stop v pramenech porozumět myšlenkovému světu doby, kterou příběhy jako ten mostecký spoluutvářely. Právě to je záměrem této studie. Studie, která nechce pouze vyprávět příběh jednoho severočeského města v časech státního socialismu. Jde tu o víc než o pár desítek let vzdálené děje a o jedno město. Jde o porozumění světu, který obýváme a spoluutváříme.

PŘÍBĚH

*Kde je Daidalos, aby mohl hledat, volat a naříkat?
 Není tu Daidalos, stojí už desítky let u bucharu v lounských dílnách,
 nebo tvaruje izolátory v porcelánce, a na křídla už nějak pozapomněl.
 Syn se vydal sám, bez něho, nepotřeboval ho, poslouchal jenom svůj hlas,
 který mu vynášel křídla, aby se dostal do středu vůle a ovládnání,
 samoty a radosti, do svého srdce. A možná, že to byl Daidalos,
 který ho s povzdechem sledoval, možná že s troškou závisti,
 možná že s vědoucím úsměvem nebo smutkem, který těžko
 zaženeš i douškem ohně v hrdle, zajíkájícím se vzpomínkou.
 Nebyl tu Daidalos, nemohl uvidět ten rozbitý trup, ta křídla rozpadlá,
 obnažené kosti s kůží strhanou... A hora po tom úderu se ani nezachvěla.*

Emil Juliš, 1969¹

Dějiny starého Mostu můžeme chápat jako doklad o sebezničující moci moderního lidstva. Můžeme jim ale rozumět i jako ukázce ochoty obětovat pracně vytvořené, ale již doslouživší lidské dílo nově budovanému, lepšímu a racionálnějšímu světu, jenž má vzniknout na jeho troskách. Můžeme je vyprávět jako příběh o pýše předcházející pád. Nebo jako novodobou variací na téma povstání z popela. Ačkoliv v sobě zcela jistě nesou odlesk obou mýtů, o Ikarovi i Fénixovi, je dobré se od těchto apriorních představ oprostit a snažit se poznávat okolnosti a prostředí, v nichž se drama města odehrávalo. Tedy hledat odpověď na otázku, jakým městem vlastně byl starý Most, jaký byl v severních Čechách vztah mezi těžbou uhlí, společností a politikou, jakými myšlenkami se nechali v padesátých a v šedesátých letech vést aktéři, kteří hráli klíčovou roli v procesu rozhodování o osudu města, a jak se jeho příběh promítl do životů lidí, kteří tu byli doma. Neutvrzovat se v prvotním obdivu či znechucení, nezůstávat u příběhu s jednoduchou pointou, ale snažit se rekonstruovat zřejmě nejdramatičtější období dějin města Mostu v širokých souvislostech i s jejich rozpory a ambivalencemi.

1 Z básně Emila Juliše „Ikarova proměna“, in: Juliš, Emil: *Pod kroky dýmů*, Most 1969, s. 11–13.

STARÝ MOST

Nechci a nemohu podrobně popisovat dějiny starého Mostu od jeho založení v první polovině 13. století až po demolici posledního domu na prahu jara roku 1987. Pro porozumění souvislostem jeho likvidace, je ale potřeba získat rámcovou představu o historické stopě, kterou staré město reprezentovalo, a o stavu města na prahu šedesátých let 20. století, kdy se rozhodovalo o jeho dalším osudu.

Dějiny města Mostu byly od jeho založení ve 13. století neseny principem, který v různých obměnách přetrval až do 20. století. Je jím mocenský zájem na existenci města a jeho konkrétní podobě. Most byl založen jako královské město z popudu českého krále Václava I., který se s ohledem na strategickou polohu a ekonomický potenciál rozhodl pod Hněvínem vybudovat nové mocenské centrum severozápadních Čech. Starý Most vznikl plánovitě, na základě urbanistického konceptu s převládajícím pravoúhlým členěním, byť tento koncept nebyl v důsledku členění terénu i rychlého růstu města ve 13. století zcela dodržen. Zájem moci na existenci města hrál zcela zásadní roli také v jednom z nejtěžších okamžiků jeho existence, totiž po požáru, jenž roku 1515 zachvátil a během dvou hodin zničil téměř celé město. Novou výstavbu podpořil král Vladislav II. Jagellonský, a přispěl na ni dokonce i papež. Právě v období této unikátní obnovy města vznikla většina jeho historicky nejceněnějších staveb, dochovaných do dvacátého století: měštanské renesanční domy a především děkanský chrám Nanebevzetí Panny Marie, výjimečné dílo pozdní gotiky a jeden z největších kostelů v celých Čechách.²

Vedle panovnického a státního zájmu na existenci města určovala od počátku dynamiku jeho vývoje také těžba nerostných surovin v Krušných horách a v Podkrušnohoří, v posledních dvou staletích především těžba hnědé uhlí, které se nacházelo dokonce i pod samotným Mostem. Touha těžit výrazně zesílila v druhé polovině 19. století, v době převratných změn technologií i fungování kapitalismu. Do plánování podoby města a jeho bezprostředního okolí vstupují noví aktéři, jejichž plány, potřeby a možnosti otvírají zcela nové a v lecčems rozporné perspektivy – od dynamického rozmachu až po úplnou likvidaci města. Jak bude podrobněji popsáno dále, začal se život města a jeho lidí do značné míry podrobovat potřebám trhu s uhlím. Exis-

2 Karel Kuča: *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, 4. díl, Libri – Praha 2000, s. 161–201.

tence a podoba Mostu tak byla opět zásadním způsobem ovlivňována silící mocí, tentokrát mocí hospodářskou (o níž se ve specifickém smyslu dá hovořit i v období státního socialismu).

Město samozřejmě netvoří jen nadosobní mocenské struktury, jakkoli ty hrají v dějinách Mostu ve srovnání s jinými sídly na území českých zemí mimořádně významnou úlohu. I zde určují konkrétní podobu života a architektury lidí, kteří město obývají. V té souvislosti narážíme na druhý výrazný princip, který spoluurčoval život starého Mostu. Je jím od počátku přítomná heterogenita, rozmanitost společnosti, která jej spoluutváří; a to jak ve smyslu jazykovém (ethnicity), tak – alespoň v klíčovém období rozmachu a obnovy města v 15.–16. století – ve smyslu náboženském.

Most byl od svých počátků městem nejen královským, ale také místem intenzivního náboženského života. Ve Vsi sv. Václava, jednom ze sídelních jader budoucího města, stál nejen první kostel na území Mostu, ale byla zde také komenda křižovníků. Postupně v samotném městě přibýly kostely a kláštery magdalénitek a minoritů, v 18. století pak ještě kolej piaristů. Za husitských válek patřil Most ke katolickým baštám, ubránil se husitskému obležení a kromě zmíněné komendy křižovníků tak nebyl zničen. Na přelomu 16. a 17. století tu však i díky saskému vlivu na čas převládli luteráni.³ Právě potýkání luteránů a katolíků poznamenalo i protahující se stavbu centrální mostecké církevní stavby: pozdějšího kostela Nanebevzetí Panny Marie, postaveného v architektonickém slohu pozdní gotiky se zcela mimořádným řešením konstrukce a pozoruhodnou, na svoji dobu moderní estetikou vnitřního prostoru.⁴

Určovat národnostní složení obyvatelstva před rokem 1848 je mimořádně obtížné a v jistém ohledu nemožné – ač to česká i německá historiografie po desetiletí s oblibou činila v zájmu ospravedlnění těch či oněch nároků. Až do poloviny 19. století nebyla národnost pro individuální ani kolektivní identitu důležitá, a tak o ní na rozdíl od náboženské příslušnosti nemáme dostatek dokladů. V případě Mostu je však zřejmé, že jeho dějiny utvářeli jak lidé, jejichž mateřským jazykem byla čeština, tak i ti, jejichž mateřštinou byla němčina. Most jako královské město nebyl založen v souvislosti s německým osidlováním pohraničních území, nejpozději od 15. století se ale v úředních dokumentech i mezi obyvatelstvem díky saskému vlivu a posléze i luterské reformaci prosazuje němčina. V 18. a v první polovině 19. století byl Most jazykově německým městem. Český vliv začal posilovat až v souvislosti s rozvojem těžby uhlí, kdy bylo třeba pracovních sil i ze vzdálenějších oblastí. Tento trend zprvu proměňoval národnostní strukturu spíše na ven-

3 Karel Kuča uvádí, že „luteránství... kolem roku 1590 zcela převládlo“, in: Kuča, *Města a městečka*, s. 174

4 Více k tomu v části „Smíření“.

kově, samotné město zůstávalo převážně německé (ještě v roce 1880 se 90 % Mostečanů hlásilo k německé národnosti, v roce 1910 to bylo přibližně 85 %)⁵. Jakkoli se v meziválečném období tato situace poměrně rychle měnila (v roce 1921 se již 9261 z 27230, tedy přibližně třetina, obyvatel Mostu hlásilo k české národnosti, v roce 1930 to bylo 9740 z 28212)⁶, tvořili až do druhé světové války zdejší měšťanskou vrstvu (tj. zároveň vrstvu vlastníků pozemků a nemovitostí) v naprosté většině Němci. Sociální rozdělení a konflikty se tak do jisté míry překrývaly s národnostním uspořádáním (byť vedle českých horníků a německých „uhlobaronů“ samozřejmě existovali i němečtí horníci a – vzácněji – české střední či vyšší vrstvy).

1. Most v neklidných časech sociálních protestů jako dosud převážně německé město. Hvězdná ulice ve třicátých letech 20. století.

Situace se radikálně mění po roce 1945: ve městě zůstává jen několik stovek Němců, většinou nutně potřebných horníků a specialistů s rodinami, a definitivně se tak rozpadá předválečná struktura zdejší společnosti. Na rozdíl od oblastí s kontinuálním osídlením zde také dochází k náhlé sekularizaci: náboženský život a s ním pocítovaný smysl existence církevních památek se po roce 1945 téměř vytrácí. Vedle navracejících se starousedlíků a Čechů z vnitrozemí sem přicházejí i lidé zdaleka, kteří si jen těžko zvykají na život v prů-

5 Roku 1880 mělo město Most 10136 obyvatel, z toho 1026 Čechů, 1910 z 25577 obyvatel 3965 Čechů, 21267 Němců, in: Kuča, *Města a městečka*, s. 164.

6 Tamtéž.

myslovém a urbánním prostředí. Tisíce z nich také v následujících letech opět odchází; Most a Mostecko se jim nikdy nestanou skutečným domovem.⁷

Vedle těchto diskontinuit ovšem můžeme i po roce 1945 sledovat kontinuitu, především v onom klíčovém vlivu, který na podobu Mostu měla politická a ekonomická moc. Navzdory tomu, jak zásadní mezník českých dějin představuje květen 1945, můžeme sledovat úspěšný a nepřerušovaný rozvoj systému, na němž se Most během posledního půlstoletí před válkou stal zcela závislým, totiž těžbu a distribuci hnědého uhlí a produkci elektrické energie. Zatímco v řadě obcí severočeského pohraničí se první týdny po osvobození nesly ve znamení divokého vraždění a vyhánění Němců, na Mostecku se zejména čeští starousedlíci z řad horníků soustředili na zachování těžby v dolech i velkolomech, zachování výroby paliv v chemické továrně v Záluží i zachování výroby elektrické energie. Tedy na zachování základních funkcí průmyslu nezbytných pro existenci moderní společnosti. Lidé mizeli a jiní přicházeli, kláštery, kostely i celé urbanistické struktury se stávaly přežitky minulosti, ale systém, základní vztah mezi průmyslem, politikou a společností formující město Most a jeho okolí již desítky let před válkou, byl zachován. Jeho chod nepřerušila ani válka, ani osvobození, vyhnání, ani dosídlení, poválečné konfiskace, ani znárodnění padesátých let.

Výslednicí všech výše popsaných vlivů jsou kontrasty charakteristické pro starý Most padesátých a šedesátých let. Kontrasty, s nimiž město vstupuje do období, kdy budou regionální i celostátní ekonomické a politické elity rozhodovat o jeho bytí a nebytí. Prvním z nich je rozpor mezi vysokou historickou a památkovou hodnotou starého města a zanedbaností jeho historických památek, řadových domů i veřejného prostoru. Obrazy špinavého, zašlého města, jak je starý Most dodnes zapsán v paměti mnoha jeho někdejších obyvatel i návštěvníků, nejsou dány jen dodatečnou snahou o ospravedlnění toho, co se stalo. O katastrofálním stavu města nám podává zprávu historická literatura, fotografie a řada dobových přehledů a šetření mapujících stav města.⁸

⁷ Více k tomu viz část „Odcizení“.

⁸ Jedná se především o podrobný likvidační záměr města Mostu ze 4. 2. 1963, vyhotovený příznačně více než rok před rozhodnutím vlády o likvidaci města (Národní archiv /dále NA/, fond 960, Ministerstvo paliv III, 1963–1965), inv. č. 430, sv. 419 a 420, Likvidační záměr města Mostu, 4. 2. 1963), Zprávu o efektivnosti likvidace starého Mostu z roku 1965 (NA, fond 1261/0/4, Předsednictvo ÚV KSČ, aj. 110, sv. 107), Důvodovou zprávu byra KV KSČ v Ústí nad Labem ke zrušení staré části města Mostu a uvolnění uhelné substance v mosteckém uhelném pilíři a dalších náhradních investic (NA, fond 1261/0/43, Kancelář 1. tajemníka ÚV KSČ A. Novotného /1951–1967/, inv. č. 193, kart. 146) nebo o dokumentaci aktuálního stavu památkových objektů a různých havarijních událostí (např. zřícení domů na Mírovém náměstí) ve fondu Státního ústavu památkové péče a ochrany přírody (NA, Státní ústav památkové péče a ochrany přírody – nezpracovaný fond). Navzdory účelovému vyznění některých těchto dokumentů není důvod se domnívat, že čísla, o něž se opírají, nejsou relevantní. O stavu budov svědčí i dobové fotografie a problém nulových investic do města je zmiňován i dříve, v době před rozhodnutím o likvidaci města, a dokonce v době předválečné.

Na základě těchto materiálů, jakkoli některé charakteristiky v nich mohly být účelově nadsazené, je možné si učinit představu o tom, jak v posledních dvou desetiletích své existence vypadal starý Most a jak se v něm žilo. Obývalo jej tehdy kolem 15 000 lidí, něco přes 5000 rodin. Více než desetina z nich nežila samostatně, dvě a více rodin se tísnily v jednom bytě, 60 % obyvatel žilo v jednopokojových bytech, v naprosté většině bez koupelny. Ani větší byty zpravidla neměly koupelnu. 300 z 1300 domů bylo v havarijním stavu, a aby se v nich dalo dále bydlet, vyžadovaly okamžitou opravu střech, zajištění statiky, rekonstrukci vodovodu či kanalizace. Na jaře roku 1963 se zřítilo několik domů na Mírovém náměstí, což nejen potvrzovalo relevanci zmiňovaných šetření a zpráv, ale především přispívalo k prohloubení atmosféry obav a nespokojenosti.⁹ Na té se podepisovaly i výpadky elektřiny a pitné vody (vodovodní síť sloužila bez komplexnější opravy 40–80 let). Stav historických památek v podstatě odpovídal stavu ostatní zástavby, i když na jejich opravu bylo ještě v průběhu padesátých let vyčleněno několik set tisíc korun.¹⁰

Příčinou tohoto stavu nebylo zdaleka jen zastavení veškerých investic do města v souvislosti s rozhodnutím o jeho likvidaci (většina zmiňovaných zpráv toto rozhodnutí naopak předchází), ba ani veřejné tematizování úvah o tomto kroku přibližně od druhé poloviny padesátých let. Stav města nebyl důsledkem pěti, ba ani patnácti let účelového zanedbávání, ale spíše půlstoletím nejistoty ohledně jeho dalšího osudu. Nejpozději v meziválečném období se mezi politiky a experty vědělo a mezi lidmi tušilo, že budoucnost starého Mostu je otevřenou otázkou. Otázkou, jejíž zodpovězení nebude nutně odrážet vůli obyvatel města, ale spíš dynamiku ekonomického rozvoje danou potřebami obyvatelstva v celostátním měřítku. Případně cíle těch, kteří měli z těžby uhlí největší prospěch.

Zmíněný ekonomický rozvoj (od konce 19. století v podstatě kontinuální navzdory všem změnám hospodářského systému, od liberálně kapitalistického přes centrálně řízený státní kapitalismus nacistické éry až po státní socialismus) souvisí s druhým kontrastem. Tím je rozpor mezi značným strategickým významem města a zájmy průmyslu. Tento rozpor je ve své podstatě paradoxní, protože strategický význam města je pro rozvoj průmyslu nadmíru důležitý. Most jako jedno z největších měst Podkrušnohoří zůstává významným sídlem z hlediska ubytování horníků a dalších pracovních sil. Uhlí, od něhož je strategický význam města v posledu odvozen, bylo nicméně, jak známo, i pod městem. V prostředí, kde těžařská, průmyslová identita nabývá vrchu nad vším ostatním, se právě tento prostý fakt stane rozhodujícím argumentem určujícím budoucí osud města.

⁹ Více k tomu viz kapitola „Každodennost“.

¹⁰ K tomu viz článek *Statistice korun na obnovu starého Mostu*, *Svobodné slovo* 2. března 1957 (zmiňováno také v *Most dohání zmeškané*, *Práce*, 27. října 1957).

Proměna těžebního průmyslu a s ní související moc těch, jejichž přemýšlení o krajině je předurčeno mocností uhelné sloje, do jisté doby mohla vést i k argumentaci pro zachování Mostu. Situace se změnila tehdy, kdy se jako realistické jevilo za starý Most v poměrně krátké době vybudovat náhradu. Ta nejen poskytne bydlení mnohonásobně vyššímu počtu pracujících, ale zároveň bude mít veškeré funkce samostatného města. Právě v tom se situace konce padesátých let liší od doby předválečné, těsně poválečné a částečně i od období československého stalinismu. Nová realita ovšem není přímým plodem komunistického puče, ba ani obnovení československého státu nebo nového osídlení někdejších Sudet. Stojí za ní spíš dlouhodobě rostoucí vliv průmyslových zájmů, jež ve 20. století začaly rozhodujícím způsobem formovat vztah člověka ke krajině.

LIKVIDACE

MYŠLENKA

Hledáme-li v dějinách starého Mostu kritický moment, kdy se nerostné bohatství, jemuž město vděčilo za svoji obnovu po zničujícím požáru v 16. století i za pozdější rozkvět, obrátilo v jeho neprospěch, nepochodíme. Jako většina velkolepých plánů a projektů se i nápad na vytěžení uhlí pod městem rodil dlouho. Rozhodně nevznikl v roce 1964, který je za moment obratu často považován, a dokonce ani v roce 1948 v souvislosti s nástupem socialistické diktatury a s ní spojovaného důrazu na těžký průmysl a surovinovou soběstačnost.

2. Uhlí zejména v druhé polovině 19. století přispívalo k rozvoji města. Díky bohatství, které těžba generovala, vznikaly bulváry a reprezentativní budovy. Soukenická ulice v roce 1905.

Ačkoliv se to obtížně exaktně dokládá, vědomí o uhlí pod městem mělo již od konce 19. století velmi pravděpodobně vliv na jeho architektonickou podobu a urbanistický rozvoj, především na postupně slábnoucí ochotu obyvatel Mostu do města investovat. Movití měšťané si proto stavěli své vily mimo původní obvod města na svazích Hněvína, v bezpečných místech, kte-

rá nemohla být ohrožena případným plánem vytěžit zdejší uhlí. Právě čtvrtí Zahražany, která takto vznikla, byla po roce 1910 jedinou významnější velkoplošnou investicí do města. To jako celek ještě v padesátých letech 20. století tvořily přibližně z 90 % budovy postavené za Rakouska-Uherska.¹¹ Podobně jako do nové výstavby se nejpозději od první světové války příliš neinvestovalo ani do oprav a modernizace bytů nebo do infrastruktury a technických sítí. S rozvojem povrchové těžby se nejistota prohloubila a vzpomínka na domy propadající se do hlubinných šachet začala blednout tváří v tvář stále realističtější možnosti „vyuhlení“ města jako takového.

Její přítomnost v politické diskuzi a především v interních plánech těžařských podniků (postupně sjednocených do Severočeských hnědouhelných dolů) můžeme zaznamenat bezprostředně po válce. K Mostu se tou dobou česká společnost a její politická reprezentace stavěla značně ambivalentně. Byl převážně německým městem, které ale zároveň již od konce 19. století zažívalo příliv českého obyvatelstva, zejména z nižších sociálních vrstev. Město bylo také jako místo největší stávký v dějinách meziválečného Československa symbolem bojů dělnické třídy proti útlaku a sociální nejistotě.¹²

Z dobového tisku čiší především odhodlání učinit z Mostu opět živé město a centrum hornického kraje. „Přijedte se podívat dnes do Mostu!“ píše například komunistický deník Sever počátkem roku 1947. Poté, co autor vylíčí bezprostředně poválečnou atmosféru zmaru, pokračuje obrazem města, které se již rozhodně vzpamatovalo: „Pouliční ruch chodců, cyklistů, vozidel v každou denní dobu, světelné transparenty nad obchody, restauracemi a kavárnami, veselý cinkot plných tramvají, ustavičná fluktuace kulturních, zábavních i sportovních podniků všeho druhu, to je dnešní hornický Most po svém vzkříšení...“¹³ Oslavný tón a motiv vzkříšení každopádně ani nepřipouštějí pochybnost o další existenci města. Ve vládních materiálech ovšem již v listopadu roku 1945 najdeme poznámky o tom, že „velká část města Mostu, jakož i okolních obcí jsou bezprostředně určeny k dolování, a to během doby 5–20 let,“ a že město Most je proto třeba (z hlediska možností ubytování severočeských horníků) považovat za provizorium.¹⁴

Konkrétnější návrhy a především vytrvalý tlak na „vytěžení uhelného pilíře pod Mostem“, což v běžné řeči znamenalo zbourání celého Mostu nebo jeho větší části, vycházejí již v druhé polovině čtyřicátých let a především v letech padesátých z prostředí Severočeských hnědouhelných dolů (dále SHD). Právě inženýři ve službách těžařských podniků bez ohledu na politické převraty již

11 Václav Krejčí: *Most: zánik historického města, výstavba nového města*, Ústí nad Labem 2000, s. 38.

12 Více k tomu viz část „Odcizení“.

13 Kousek nedávné historie, *Sever*, III/2, 14. 1. 1947, s. 3.

14 NA, Archiv Ústředního výboru Komunistické strany Československa (dále AÚV KSČ), f. 23 (Osídlovací komise), arch. j. 193, stručné poznámky vládního zmocněnce pro účastníky schůze svolané úřadem předsednictva vlády ohledně osídlovací akce na Mostecku a Falknovsku, 22. 11. 1945.

brzy po válce počítají s likvidací nejen menších obcí, ale i celého města Most, které musí jejich zájmům ustoupit.

VYJEDNÁVÁNÍ

Plány SHD na likvidaci starého Mostu nebo jeho větší části narážejí až přibližně do poloviny padesátých let na kritiku mosteckého městského národního výboru (dále MěNV). Místní správa tak nejen v období tzv. třetí republiky, ale především v „budovatelském“ období diktatury KSČ čelí zájmům průmyslu, s nímž se snaží dosáhnout kompromisu v podobě likvidace pouze menší okrajové části starého Mostu. To poskytuje pozoruhodný vhled do praxe vyjednávání mezi klíčovými aktéry politického a ekonomického života země v epoše „československého stalinismu“.

Zástupci SHD nejpozději v roce 1949 otevřeně deklarovali svůj záměr těžit na území starého městského centra v rámci porad na MěNV. Zástupci MěNV reagovali poměrně ostře. Spor vrcholil v roce 1951, kdy se zástupci MěNV obraceli na okresní i krajský výbor se žádostí o rozhodnutí, zda „dojde k vyrubání uhlí pod Mostem a tím i přesunutí celého Mostu jižním a jihovýchodním směrem“, nebo „zda má dojít pouze k vyrubání uhlí v části města určené *Směrným plánem města Most*, tj. až po Stalinovu třídu“. Městský i okresní národní výbor (dále ONV) se přitom stavějí jednoznačně proti plánu SHD, který v této době spočíval v prvním kroku v zahájení povrchové těžby, jež by oddělila nově vznikající sídliště (Podžatecká) od starého Mostu, a v kroku druhém s likvidací starého městského jádra. Vedle „nedozírných následků“, které se podle dopisu MěNV adresovanému Severočeskému krajskému národnímu výboru (dále SKNV) projeví v oblasti hygieny a zdraví obyvatel, charakterizoval celý plán předseda MěNV Bubák (bratr jednoho z horníků zastřelených při generální stávce v roce 1920 a starousedlík pocházející z hornické rodiny usazené již před první světovou válkou v Kopistech na Mostecku) jako nepřijatelný i z hlediska vysoké poptávky po ubytování pracovních sil, které ostatně potřebují právě doly. Plán SHD tak byl, v případě, že by došlo k jeho realizaci, charakterizován jako „naprosto katastrofální zasažení vývoje města v době přítomné i budoucí“ s tím, že „nelze proto z hlediska MěNV i z hlediska urbanistického se s tímto počínem smířiti“. Jako dodatečný argument byla dokonce využita i historická hodnota města: „toto krajové centrum má historicky cenné stavební objekty z různých slohových dob v dnešní době nenahraditelné a samo o sobě tvoří charakteristický celek středověkého původu“.¹⁵ Podle dobových šetření

¹⁵ Státní okresní archiv (dále SOKA) Most, f. ONV II, inv. č. 858, ev. j. 317, Budoucí vývoj města Mostu vzhledem k plánovanému těžení uhlí SHD v prostoru Most, Dopis MěNV adresovaný plánovacímu referátu KNV Ústí nad Labem, 22. dubna 1951.

se navíc zdá, že v této době se i většina obyvatel starého Mostu na možnost likvidace města dívala spíše kriticky nebo přinejmenším skepticky. A to nikoliv kvůli historické hodnotě města, ale spíše proto, že dosud chyběly příklady tak rozsáhlé bytové výstavby, která by mohla tisícům lidem ze starého Mostu poskytnout důstojné bydlení. Tento postoj k velkolepým a komplexním plánům se měl postupně proměnit až v druhé polovině padesátých let.¹⁶

SKNV záležitost sice probíral, podle dostupných dokumentů se ale zdá, že nedospěl k žádnému jednoznačnému rozhodnutí. V rámci schůze zástupci SKNV a ONV přednesli přednášky s neutrálními závěry (dolovat uhlí je třeba v rámci zvyšování životní úrovně, rozhodnout o konkrétním postupu ale musí obec jako hlavní nositel plánování). Správa města i občané tak museli dál čekat v nejistotě. Místní politické autority nicméně dosud, v období tzv. stalinismu, dokázali vzdorovat mnohem mocnějším aktérům, jakým byl národní podnik Severočeské hnědouhelné doly. Bylo tomu tak zejména proto, že starý Most dosud disponoval významnými (jakkoli nekvalitními) ubytovacími kapacitami pro tisíce horníků a dalších pracujících. Představoval fungující městské centrum s dopravní infrastrukturou, potřebnými službami a kulturním zázemím.

Manažerům Severočeských uhelných dolů a celé ekonomicko-technologické lobby začalo být jasné, že pro úspěch jejich snažení (tedy dostat se k milionům tun hnědého uhlí pod starým Mostem) bude nutné přijít s propracovanější strategií. Nezbytnými kroky při tom bylo nabídnout (ve spolupráci s urbanisty a architektky) komplexní řešení problému a postupně přesvědčit zejména centrální stranické orgány o nevyhnutelnosti a přínosu celé akce. Znamenalo to získat pro projekt podporu poměrně široké palety vlivných aktérů, od expertů v různých oborech až po představitele politické moci. Vývoj československé ekonomiky, technologické možnosti i myšlenkový svět doby nicméně inženýrům a funkcionářům těžebního podniku hrály do karet. Po uplynutí další dekády, na přelomu padesátých a šedesátých let, tak již jejich ambicím nestála v cestě žádná vážnější překážka.

V polovině padesátých let, v souvislosti s destalinizací i generační výměnou, nastupují do řady podniků i na funkce v národních výborech a dalších politických grémiích noví lidé. Ústředním pojmem doby přestává být revoluce a řada politiků i expertů začíná klást důraz spíše na (ekonomický) výkon a efektivitu. Tlak na zvyšování a zefektivňování těžby surovin proto pochopitelně sílí, což se promítá i do úvah o budoucnosti starého Mostu. Okresní plánovací komise již v březnu 1954 rozdělila město na dvě části, jejichž další osudy měly být zcela odlišné. Komise tou dobou již počítala s tím, že „staré město

¹⁶ Státní oblastní archiv (dále SOA) Litoměřice, f. 668 (SKNV), kart. 598, inv. č. 123, Důvodová zpráva o uvolnění uhelné substance v ochranném piliří města Mostu, o výstavbě nového Mostu a dalších náhradních investic, s. 13-14.

Most ležící na uhelné sloji... má být buď zcela, anebo z valné části vydolováno.¹⁷ Směrný územní plán z roku 1955 sice ještě upozorňuje, že je „nutné uvážit ekonomické a technické možnosti zachování historického jádra..., a to především pro památkové a kulturní hodnoty,“ jinak ale počítá s „postupnou likvidací větší části starého města v zájmu nezbytné těžby uhlí“.¹⁸

Jen o pár měsíců později, na sklonku roku 1956, již tzv. generel (jakýsi rámcový územní plán rozsáhlejší oblasti) severočeské hnědouhelné pánve počítá s „rubáním ochranného pilíře města Mostu“ a s využitím takto „vyuhleného prostoru“ pro výsypky postupujícího lomu.¹⁹ Podobu generelu ovšem zásadním způsobem ovlivňuje manažerská a inženýrská elita těžebního podniku (SHD), jenž tou dobou již nepřipouští ke komplexní likvidaci starého města („vyrubání“ či „vyuhlení“ tohoto prostoru) jakoukoliv alternativu.

O osudu města spouštěla celá řada aktérů od městského a okresního národního výboru přes hnědouhelné doly až po ústředí komunistické strany a vládu. Právě poslední, centrální instituce, se ještě v druhé polovině padesátých let likvidaci zejména historického jádra města bránily. Na základě vládních snah celý proces přinejmenším pozastavit²⁰ tak například městský národní výbor v roce 1957 rozhodl o řadě oprav historických budov a o kultivaci veřejného prostoru ve starém Mostě. Tedy o investici přibližně jednoho milionu korun do obnovy prostředí, jež nejen na základě představ inženýrů z SHD, ale i expertně zpracovaných a závazných plánů mělo za několik let ustoupit těžbě.²¹

Politici představitelé města a okresu nicméně postupně přistupují na plány SHD, mimo jiné i proto, že trvající provizorium (tedy existence města, které je výhledově ohroženo těžbou) je staví do nesmírně obtížné situace. Disproporce mezi jednotlivými představami o budoucnosti města se odrážely v rozcházejících se plánech architektů, národních výborů (od městského až po krajský) a těžebního podniku. V takové situaci bylo prakticky nemožné racionálně spravovat staré město, ale zároveň bylo obtížné stanovit i žádoucí velikost a podobu města nového. Proklamovaný cíl – postavit město pro 90 až 100 tisíc obyvatel, totiž ztrácel smysl, pokud by starý Most nebyl předurčen k zániku. V době prudce stoupající poptávky po energii, a tudíž i uhlí, nebylo pravděpodobné, že by kýženým definitivním řešením mohlo být rozhodnutí o záchraně celého starého Mostu. Situace se tak nezvratně vyvíjela směrem

17 SOkA Most, f. ONV II, inv. č. 858, ev. j. 317, Charakteristika města Mostu (OPK), 3. března 1954.

18 SOkA Most, f. ONV II, inv. č. 736, ev. j. 286, Technicko-hospodářské směrnice pro zpracování územních projektů města Mostu – podrobné rozvedení hlavních zásad (30. červen 1955), s. 21.

19 SOkA Most, f. ONV II, inv. č. 352, ev. j. 112, Generel SHR na léta 1957–1970, 1956/1957, s. 6.

20 Na základě vládního usnesení č. 142 z 6. února 1957 mělo být území starého Mostu sice zčásti vyuhleno, ovšem počítalo se s dvěma etapami a s likvidací částí historického města až kolem roku 1975.

21 K tomu viz Statistice korun na obnovu starého Mostu, *Svobodné slovo*, 2. března 1957; nebo Nová tepna severočeské hnědouhelné pánve, *Lidová demokracie*, 4. dubna 1957.

k rozhodnutí, jež bylo v zárodku obsaženo již v počátcích těžby hnědého uhlí na Mostecku: k rozhodnutí o vytěžení uhlí pod městem – a tomu nutně předcházející likvidaci starého Mostu.

Rozhodnutí tohoto měřítka a dosahu si pochopitelně žádalo oficiální souhlas i konkrétní kroky ze strany československé vlády. Ta nicméně ještě na prahu šedesátých let k takovému kroku nebyla ochotna přistoupit, pravděpodobně s ohledem na zahraničněpolitické důsledky.²² Přípravy likvidace v té době patnáctitisícového historického města tak probíhaly bez zákonného podkladu, jenž by akci dovoloval skutečně provést. O likvidaci v této době ale již existoval konsenzus mezi hlavními mocenskými složkami v regionu, tedy zejména Severočeskými hnědouhelnými doly, lokálními a regionálními stranickými orgány, městským i okresním národním výborem a koneckonců i vládou, která sice celý projekt dosud legislativně neošetřila, zároveň ale činila řadu kroků, které jej umožňovaly uvést do chodu.

Tento posun a zmíněný konsenzus neznamenal ukončení sporů. Hlavní konfliktní linie nyní oddělovala především zástupce komunální politiky (MěNV Most), usilující o co nejklidnější průběh celého gigantického projektu a o co nejvýstavnější nové město, a na druhé straně vedoucí funkcionáře podniku SHD, jimž šlo v první řadě o co nejrychleji vytěžené tony kvalitního uhlí zpod dlažby starého města. Městský národní výbor opakovaně kritizoval neustále se měnící záměry ze strany těžebního podniku a skutečnost, že SHD staví město i okres zpravidla před hotovou věc. Jako konfušní se v roce 1961 ukázal i rajónový plán, jenž zase neodpovídal aktuálním záměrům a hypotézám těžby. Zástupci MěNV krom toho kritizovali nutnost stavět na základě rajónového plánu nový Most jako město pro 100 000 obyvatel (pro něž ve vymezeném prostoru ani nebylo místo).²³ Ještě na sklonku roku 1961 tak panovaly obavy, že se celý projekt zastaví, podobně jako když se v roce 1957 proti rychlému a plošnému bourání starého Mostu postavila vláda.

Tyto obavy však tentokrát již nebyly odůvodněné. Spory se totiž nyní nevedly o samotné bytí či nebytí historického Mostu, ale pouze o způsob a načasování jeho likvidace. Myšlenka likvidace starého Mostu v zájmu těžby se tak na prahu nejliberálnější éry československého státního socialismu, šedesátých let, proměnila z mlhavé alternativy pro budoucí časy či inženýrské vize v reálnou agendu politického a hospodářského plánování. Od té chvíle můžeme sledovat, jak se k ní vztahují nejpodstatnější aktéři regionální i celostátní politiky a jak se (vzhledem k širokému konsenzu) pozornost přesouvá od otázky po její smysluplnosti k technikáliím spojeným s její co nejefektivnější realizací.

²² Více k tomu Krejčí: *Most*, s. 83.

²³ SOkA Most, f. ONV II, inv. č. 781, ev. j. 03, Zpráva o současné situaci ve výstavbě nového Mostu vzhledem k širším souvislostem podle předběžných návrhů rajonu SHP, 21. listopadu 1961.

Tuto novou kapitolu příběhu uvozuje několik událostí, které předcházejí vládnímu usnesení o likvidaci starého a výstavbě nového Mostu. Totiž zanesení těžby pod Mostem do dlouhodobého plánu odvětví paliv na léta 1960–1980, vypracování likvidačního záměru starého Mostu, projednání a schválení gigantického projektu „přestěhování“ města ústředními stranickými orgány a souběžné zřízení „Vládní komise pro koordinaci a kontrolu postupu při likvidaci starého Mostu a výstavbě nového Mostu“²⁴. Zvrátit tyto experty připravované a politicky závazné kroky bylo stěžejí možné. Přesto právě následující léta představují nesmírně zajímavé svědectví o dynamice myšlenkového světa státního socialismu a do jisté míry i Evropy šedesátých a sedmdesátých let 20. století vůbec.

ORGANIZACE

Za moment rozhodnutí, od něž se likvidace Mostu stala z otázky bytí a nebytí starého města již jen technickým úkolem, se všeobecně pokládá vydání příslušného vládního usnesení v březnu 1964. O osudu města bylo ve skutečnosti rozhodnuto již v letech 1960–62. Nejde tu přitom jen o chronologii. Tento zdánlivý detail ilustruje neprůhledný a chaotický způsob rozhodování o zásadních otázkách socialistického Československa s jeho dvěma rozhodovacími hierarchiemi; stranickou a státní strukturou.

Likvidaci starého Mostu nenařídilo lidem ani politické ústředí KSČ, ani československá vláda. Tyto orgány neměly přehled o logice povrchové těžby a musely se pochopitelně spoléhat na informace a návrhy ze strany těžebního podniku. SHD v letech 1959–1960 v podkladech pro generální plán rozvoje odvětví paliv (do roku 1980) sestavovaný ministerstvem paliv a energetiky uvádělo vytěžení uhelného pilíře pod starým Mostem již jako nezbytnou součást dalšího postupu. Plánovaný postup SHD byl začleněn do celkové koncepce dalšího postupu těžby,²⁵ a definitivně se tak stal závaznou a plánovanou skutečností. Protože ale předpokládal likvidaci historického města, stěhování tisíců lidí a celou řadu mimořádných investic, žádal si tento krok pochopitelně politické rozhodnutí.

Během roku 1961 se souběžně a do jisté míry nezávisle na sobě projednával územní plán rajónu severočeské hnědouhelné pánve, podoba nového Mostu a likvidační záměr starého Mostu. Všechny tři dokumenty vycházely z dlouhodobé perspektivy vytěžení uhlí pod starým Mostem, jakkoli tento výhled dosud nebyl politicky zaštitěn ze strany ÚV KSČ ani vlády jako celku. Klíčovou roli při

²⁴ Zřízena vládním usnesením č. 1115 z 28. listopadu 1962.

²⁵ NA, f. 955 (Ministerstvo paliv a energetiky III, 1960–1963), kart. 189, inv. č. 249, Výpis základních ukazatelů generální perspektivy rozvoje do r. 1980; Návrh rozvoje SHR – Most, 28. 10. 1960.

projednávání rajónového plánu hrál Severočeský krajský národní výbor v Ústí nad Labem, do konkrétní podoby plánu na Mostecku výrazně zasahoval okresní národní výbor a další okresní instituce.²⁶ Plány na výstavbu nového Mostu, vycházející ze skutečnosti, že staré město bude postupně zlikvidováno, byly převážně záležitostmi městského a okresního národního výboru, zčásti rovněž okresního a městského výboru KSČ – a řady dalších institucí na úrovni města a okresu.

Za svého druhu osudové datum je možné považovat 13. květen roku 1961. Tehdy poslal (po dohodě s SKNV a dalšími institucemi) zástupce ředitele SHD Ing. Hojdar řediteli lomu Ležáky Ing. Šanbergerovi dopis následujícího znění:

Vážený soudruhu,

S ohledem na záměry dlouhodobé hypotézy rozvoje SHR a ve spojitosti s tím i na těžební záměry v piliři města Mostu **Vám ukládám** zajistit na Vašem n. p. vypracování likvidačního záměru na rušení města Mostu v termínu do konce roku 1961. Protože jde o problém, který nemá obdoby v našem státě ani v zahraničí, byl na návrh KNV dán Státní plánovací komisí souhlas k tomu, aby na zpracování likvidačního záměru se zúčastnil též Státní ústav rajónového plánování, speciálně v otázce náhradní výstavby a politicko-hospodářských závěrů. Ukládám Vám proto současně, abyste ve smyslu účinné dohody KNV a SPK navázal se SÚRP spojení a práce objednal. Žádám Vás, abyste mne do konce června informoval o tom, jaká opatření pro zabezpečení úkolu jste provedl.

Se soudružským pozdravem

Hojdar²⁷

Těžební inženýři a ekonomové SHD se tehdy, na jaře roku 1961, dali do práce na již zcela konkrétních krocích mířících k „vyuhlení“ prostoru starého města, a tedy jeho nezbytné likvidaci v zájmu ekonomického rozvoje. V první fázi, v květnu a červnu 1961, vypracovali rozsáhlou důvodovou zprávu likvidace Mostu,²⁸ která se stala základem pro klíčový likvidační záměr města.²⁹ I na něm začali členové několika komisí SHD na základě rozhodnutí vedení podniku pracovat dříve, než došlo na politické rozhodnutí. Krajský národní výbor i SHD proto zároveň připravovaly podklady jak pro rozhodnutí nejvyššího stranického orgánu, politického byra ÚV KSČ, tak pro vládní usnesení.

²⁶ SOKA Most, f. 207 (ONV Most II 1960–1975), inv. č. 781, ev. j. 294, Schůze Rady Severočeského KNV a materiály Odboru výstavby SKNV.

²⁷ SOKA Most, f. 207 (ONV Most II 1960–1975), inv. č. 781, ev. j. 294, Korespondence odboru výstavby KNV a Sdružení SHR.

²⁸ SOA Litoměřice (pracoviště Most), f. SHD – generální ředitelství, spis 440 (Investice: likvidace starého a dostavba nového Mostu, přesun kostela), kart. 1, Důvodová zpráva k záměru na rubání zásob v ochranném piliři města Mostu a přidružené materiály, červen 1961.

²⁹ K argumentaci důvodové zprávy i likvidačního záměru ve prospěch likvidace starého Mostu viz část „Čísla“, kapitola „Zkáza města jako investiční záměr“.

Na červnové poradě v odboru vývoje Sdružení SHD byl vypracován harmonogram jednotlivých kroků, obnášející vedle vypracování likvidačního záměru a dalších podkladů pro vyšší orgány i z hlediska důlního podniku vyhovující datum předpokládaného schválení záměru – do 30. června 1962.³⁰

Teprve během roku 1962 se plánem soustavněji zabývali významní političtí aktéři na pražských ministerstvech, do jejichž kompetence spadala těžba surovin a výstavba, stejně jako někteří funkcionáři ÚV KSČ. V souladu s generálním plánem odvětví paliv a v souladu s jimi samými neustále zdůrazňovanou nutností zvyšování a zefektivňování těžby uhlí, ale také pod tlakem okolností a již učiněných rozhodnutí na krajské, okresní i podnikové úrovni došli k rozhodnutí, že léta trvající nejistotu ohledně likvidace starého a podoby nového Mostu bude třeba definitivně rozetnout ve prospěch těžby. S definitivním rozhodnutím ale jak vláda, tak KSČ otálely ještě několik měsíců. V létě roku 1962 (v termínu původně zmiňovaném SHD jako vhodném pro definitivní schválení těžby) tak ústecký krajský výbor výslovně požádal politické byro ústředního výboru strany, zda by k věci zaujalo závazné stanovisko.³¹ Ačkoliv to nebylo pravidlem, snažili se příslušní členové byra, kteří měli věc na starost, předem zajistit souhlas dalších stranických grémií i státní administrativy. Přípravoval se tak konsenzus, který zajistí, aby žádný z mocných politických hráčů výsledné rozhodnutí nenapadl, a opět tak neohrozil hlavní cíl akce – vytěžit uhlí pod Mostem.

Na výsledném rozhodnutí (či spíše schválení akce, která již byla v chodu) se tak podíleli zástupci několika oddělení ÚV KSČ (plánování, výstavba, finance, energetika, doprava...), experti ze Státní plánovací komise a zástupci jednotlivých ministerstev i předsednictva vlády. Finální usnesení politického byra ÚV KSČ č. 215 z 2. října 1962 tak v podstatě suplovalo dosud neexistující vládní usnesení – vyjadřovalo souhlas se zahájením přípravných prací k likvidaci staré části města Mostu a zavazovalo jednotlivé členy vlády (předsedu vlády Širokého, ministry Indru, Luxe a Černíka) ke konkrétním krokům (především jmenovat koordinační komisi, připravit vládní opatření a zajistit vypracování likvidačního plánu).³²

Po dlouhých diskusích mezi zástupci pražských ministerstev, krajského národního výboru a důlního podniku, které probíhaly souběžně s vnitrostranickým schvalováním záměru likvidace Mostu, jmenovala československá vláda 28. listopadu 1962 „Vládní komisi pro koordinaci a kontrolu postupu při likvidaci starého Mostu a výstavby nového Mostu“. Ve statutu komise se její zřizovatel, vláda, výslovně odvolává na rozhodnutí ÚV KSČ z 2. října 1962,

30 SOkA Most, f. 207 (ONV Most II 1960–1975), inv. č. 781, ev. j. 294, Záznam z porady konané dne 6. 6. 1961 v odboru vývoje SHD.

31 SOA Litoměřice, f. 668 (SKNV Ústí nad Labem), inv. č. 2, k. 9.

32 NA, f. 1261/0/11 (Politické byro ÚV KSČ), arch. j. 458, sv. 365, Usnesení 213. schůze politického byra ÚV KSČ ze dne 2. října 1962.

čímž přinejmenším formálně připouští primát strany v oblasti, která by za běžných okolností měla být legislativně ošetřena (tj. rozhodnuta na základě usnesení zákonodárského sboru nebo exekutivního orgánu).³³ Komise měla koordinovat vznik likvidačního záměru starého Mostu a posuzovat jej, dohlížet na včasnou výstavbu náhradního bydlení pro obyvatele starého města a na plynulé přestěhování obyvatel i průmyslových závodů „bez rušivých vlivů na výrobu a v souladu s potřebami pracujících“. Ve statutu se také výslovně uvádělo, že komise bude dohlížet na řádné „projednání likvidačních záměrů s obyvatelstvem“. Zároveň se připomínalo, že komise nenahrazuje ústřední orgány ani národní výbory, které mají plnit v souvislosti s likvidací a výstavbou města své úkoly s plnou odpovědností.³⁴

Předsedou komise, která měla jednu až dvě dekády koordinovat stěhování několika tisíc lidí, demolice jejich někdejších obydlí a především vznik nového důstojného prostředí pro jejich další život, byl sice nejprve jmenován ministr výstavby Josef Korčák, po několika měsících ale na dlouhou dobu převzal řízení komise ministr paliv a energetiky Josef Odvárka. Tento personální „detail“ nebyl dán shodou okolností – o obsazení tohoto postu obdařeného značnou mocí se vedly interní debaty³⁵ a výsledek vypovídá o poměru sil mezi jednotlivými resorty a agendami. Mezi deseti až patnácti členy komise bylo pravidelně několik ministrů, náměstci ministrů, vysocí představitelé SKNV, okresu a města Most a Severočeských hnědohelných dolů. Mimo jiné tu dočasně působil i Oldřich Černík, budoucí předseda vlády (1968–1969). Jedním z členů komise byl jmenován rovněž tehdy ještě málo známý vedoucí Ústředního úřadu pro věci národních výborů Miloš Jakeš, jenž byl ovšem ještě během zimy 1963, po zrušení úřadu, který v komisi reprezentoval, z funkce odvolán.³⁶

Likvidační záměr starého Mostu stanovoval dva základní principy pro postup stěhování a demolice. První vycházel z nutnosti vybudovat novou infrastrukturu a dopravní tepnu spojující Most s dalšími velkými městy Podkrušnohoří. Z tohoto důvodu mělo SHD nejprve vytěžit uhlí pod částí starého Mostu přiléhající k Hněvínu, aby právě tady mohl být posléze vybudován „koridor inženýrských zařízení“. Obyvatelé z domů v této části města se měli přestěhovat do nových obydlí již do roku 1967, kdy se tu mělo začít bourat. Druhým principem byla nutnost co nejdéle ponechat na svém místě střed starého města – nešlo přitom o váhání, zda nakonec přece jen nezachránit historické památky, ale o skutečnost, že v této části města dosud fungovaly

33 NA, fond Úřad předsednictva vlády (dále ÚPV) – běžná spisovna (nezprac.), kart. 165, sign. 356/1/12, Statut vládní komise pro koordinaci a kontrolu postupu při likvidaci starého Mostu a výstavbě nového Mostu.

34 Tamtéž.

35 Tamtéž.

36 NA, fond ÚPV – běžná spisovna (nezprac.), kart. 165, sign. 356/1/12, Dopis předsedy vlády V. Širokého ministru paliv a energetiky J. Odvárkovi, 15. ledna 1963.

institute a služby, které využívali obyvatelé starého i nového Mostu. Zde se proto mělo bourat až v druhé fázi, na začátku sedmdesátých let.³⁷

Likvidační záměr sice neřešil některé podrobnosti (jako přesné načasování demolice jednotlivých objektů), již zde se ale uváděla řada konkrétních problémů, které bude třeba překonat – od vykupování nemovitostí, které byly dosud majetkem soukromníků, přes náhradu jednotlivých provozoven, institucí a obchodů až například po „stěhování“ hřbitova. To autoři záměru řešili jako jeden z technických úkolů hned vedle nakládání s materiály z demolice nebo přeložení toku řeky Bíliny.

Očekávané vládní usnesení bylo nakonec vydáno téměř rok a půl po usnesení politického byra ÚV KSČ, do té doby jediném oficiálním dokladu o rozhodnutí zbourat kvůli uhlí starý Most, přinejmenším na úrovni celostátní politiky. Tedy v době, kdy na likvidaci starého města již více než rok systematicky pracovaly desítky expertů a politiků na pražských ministerstvech, pověření úředníci krajského, okresního i městského národního výboru a několik oddělení státního podniku Severočeské hnědouchelné doly. Vládní usnesení č. 180 z 25. března 1964 o dostavbě nového Mostu a likvidaci staré části města je tak v podstatě především vyjádřením vládního souhlasu s již probíhajícím projektem. Vláda tímto způsobem, jak se uvádí v usnesení, konstatuje, že „ve staré staré části města Mostu je velmi zastaralý a zchátralý bytový fond“, jenž by bez nákladných oprav beztak záhy vedl k neobyvatelnosti města, že se „uvolněním mosteckého pilíře pro těžbu“ získá 100 milionů tun kvalitního uhlí a že „využitím uvolněného prostoru pro výsypku“ bude výrazně zlepšeno výsypkové hospodářství základního závodu Ležáky.

3. Záměrně neudržované a zchátralé město v šedesátých letech. Fotografie vévodí piaristický kostel (pův. kostel magdalénitek) na třetím (Šmeralově) náměstí

37 NA, f. 960 (Ministerstvo paliv III), inv. č. 430, sv. 419, Most – likvidační záměr, červen 1963.

Jako jediné ucelené město má být nadále budován nový Most, do něhož bude (jak opět konstatuje tento dokument) „přenesen život“ ze staré části města. Pro obyvatele starého Mostu usnesení – vedle konstatování, že to, co se již několik let připravuje, považuje za žádoucí i vláda – vrhalo jasnější světlo na léta, která měla následovat. Stěhování obyvatelstva ze starého do nového Mostu tak mělo být stejně jako systematické bourání zahájeno v roce 1965. Některým lidem tak už nezbýval ani rok ve starém domově. Těžit se mělo začít o dva roky později, v roce 1967.³⁸

Myšlenka postavit kousek od starého Mostu komplexní moderní město vznikla krátce poté, co v roce 1957 československá vláda plán úplné likvidace starého Mostu odročila na neurčito. Tedy nejen dávno před formálním vládním usnesením, ale i před rozhodujícím usnesením politického byra ÚV KSČ a vypracováním klíčového likvidačního záměru ze strany SHD. Kdo tedy stál za tímto plánem, kdo jej prosadil a jakou formou?

Ať už měla být budoucnost starého Mostu jakákoliv, jedno bylo již v padesátých letech jisté: přelidněné a zchátralé staré město v budoucnosti rozhodně nepojme více lidí, než jej dosud obývalo. Těžební i na něj navázaný další průmysl přitom bude potřebovat stále více pracovních sil a právě Most měl být z různých důvodů hlavním podkrušnohorským centrem, kde tito noví lidé, převážně horníci a průmysloví dělníci, najdou domov a které zároveň uspokojí jejich potřeby. Most se ještě v první polovině padesátých let rozrůstal poměrně nesystematicky, čemuž měl být nyní, na sklonku padesátých let, učiněn konec. Dosavadní přistavování sídlišť k původnímu historickému městu naprosto neodpovídalo nárokům socialistického státu kladoucímu důraz na racionální plánování. To si uvědomovali lidé na všech úrovních správy. Z konference mosteckého městského, okresního a ústeckého krajského národního výboru, na niž byli rovněž přizváni projektanti a další experti, vzešel v létě 1958³⁹ jednoznačný plán: nový Most má být moderním racionálně uspořádaným městem s odpovídajícím centrem, které nabídne služby pro sto tisíc lidí.

I v podmínkách státního socialismu přiznávaly příslušné orgány, že „tento složitý a urbanistický náročný úkol lze vyřešit jedině elaborátem získaným soutěží“. Její rámcové podmínky (průběh a požadavky na budoucí centrum moderního Mostu) přitom stanovil Severočeský krajský národní výbor v Ústí nad Labem, jenž disponoval příslušnými odborníky na územní plánování. K soutěži měly být (podle oficiálně stanovených pravidel) vyzvány konkrétní týmy nebo jednotlivci (nakonec se jednalo o osm ateliérů z Ústí nad Labem,

³⁸ SOA Litoměřice, f. 668 (SKNV Ústí nad Labem), kart. 9, inv. č. 2.

³⁹ O konferenci se zmiňuje Usnesení schůze ONV Most z 22. 8. 1958, in: SOkA Most, f. 207 (ONV Most II, 1960–1975), inv. č. 244, ev. j. 48.